

Tulevaisuuskuva asiantuntijatyöpajalle

Anna Rotkirch, johtava asiantuntija, VNK strategiaosasto ja tutkimusprofessori, Väestöliitto

Kuka lohduttaa Nytyä 2060? Ajatuksia ikääntyvästä väestöstä

SISÄLLYS

Ikääntyminen on etuoikeus

Sukupolvien paradoksi

Sosiaaliset verkostot ikääntyvässä yhteiskunnassa

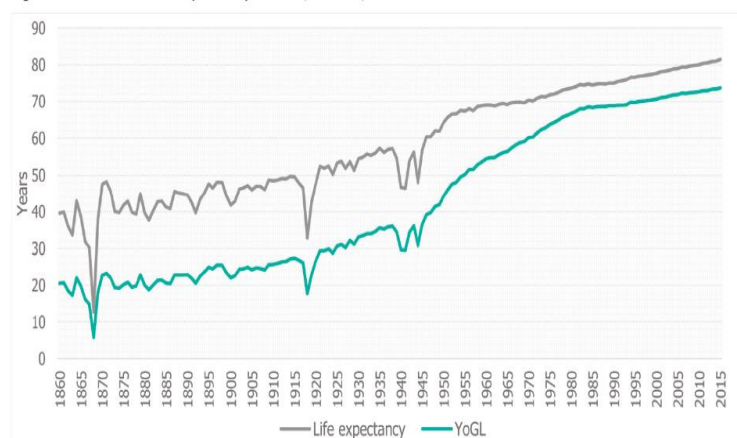
I Ikääntyminen on etuoikeus

Kaikki elävät oliot syntyvät, ikääntyvät ja kuolevat. Ikääntymisen vaihtoehto on kuolema. Siksi ikääntyminen on yleensä etuoikeus.

Yksilöiden etuoikeus. Vauraiden maiden elinikäodote on kasvanut miltei poikkeuksetta yli sadan vuoden ajan, Suomessa viimeiset 150 vuotta. Myös terveitä elinvuosia on yhä enemmän. Kuvio esittää ”hyvän elämän vuosia” rinnakkain perinteisen elinikäodotteen kanssa. ”Hyviin vuosiin” lasketaan tällöin vuodet, jolloin väestö ylittää tietyt hyvinvoinnin kynnysarvot. Näitä arvoja pyritään mittaamaan sekä objektiivisessa (köyhyys ja elintaso, kognitiiviset kyvyt ml lukutaito, vakavien liikuntarajoitteiden puuttuminen) kuin subjektiivisessa (koettu elämäntyytyväisyys) hyvinvoinnissa. (Kuvio 1). Vaikka hyviä mittareita on hankala luoda erityisesti historiallisista aineistoista, yleinen suunta on selvä: elämme yhä pidempään, terveempinä, ja onnellisimpina. (Reiter & Lutz 2019.)

Kuvio 1 Hyvän elämän vuodet ja elinikäodote Suomessa 1860-2015.

Figure 11: YoGL and life expectancy at birth, Finland, 1860-2015

Source: Authors' calculations

Väestön ja yhteiskunnan etuoikeus. Ikääntyminen on etuoikeus myös yhteiskunnallisella tasolla. Tämän päivän maailmassa ne valtiot, joissa on ”perinteinen” väestöpyramidi ja runsaasti lapsia ja nuoria, ovat yleensä köyhiä ja matalan koulutustason maita.

Suomi on nyt ikääntyvän väestörakenteen kannalta maailman 4. sijalla (kuvio 2). Vuodesta 2016 alkaen syntyneitä on ollut maassa vähemmän kuin kuolleita, eli Suomen väestönkasvu olisi kääntynyt laskuun ilman kansainvälistä maahanmuuttoa. Suomalaiset saavat tällä hetkellä keskimäärin 1.4 lasta, lopullinen lapsiluku tulee nyt lisääntymisiässä olevien naisten kohdalla olemaan tätä korkeampi, noin 1.5-1.7 lasta naista kohti. Luku on selvästi alempi kuin aikaisempien sukupolvien kohdalla (lopullinen lapsiluku n 1.9). (Hellstrand ym. 2019; Rotkirch 2020.)

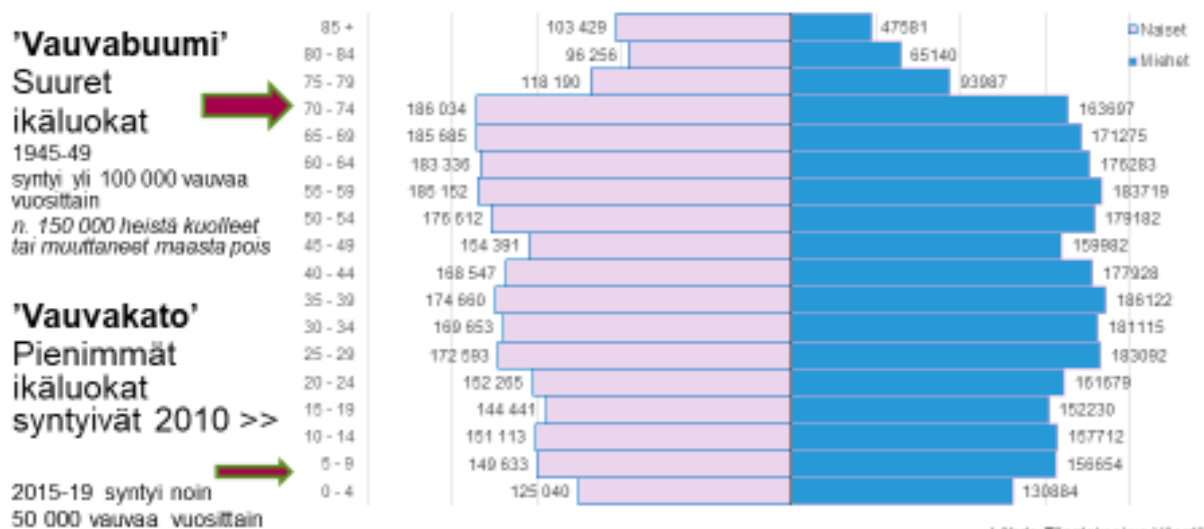
Kuvio 2. 65+ väestön osuus vuonna 2020

Proportion of population age 65+, 2020 (%)		
Rank		
1	Japan	28.4
2	Italy	23.3
3	Portugal	22.8
4	Finland	22.6
5	Greece	22.3
6	Germany	21.7
7	Bulgaria	21.5
8	Croatia	21.3
9	Puerto Rico	20.8
10	France	20.8

Lähde: Aging Demographic Data Sheet 2020, IIASA

Kuvio 3. Suomen väestörakenne 2019.

Suomen väestörakenne 2019

Toisen maailmansodan jälkeen syntyneet ”suuret ikäluokat” – jotka eivät enää kuolleisuuden ja maastamuuton vuoksi ole suurin ikäluokkamme – yhdistettynä 2010-luvun pitkään syntyvyyden laskuun on johtanut ”käänteiseen” väestöpyramidiin (Kuvio 3).

Vuonna 2060 suuret ikäluokat ovat kuolleet, tämän päivän 30-vuotiaat ovat 70. Tulevaisuudessa kaikki ikäluokat ovat yhä pienempiä, jolleivät nykyiset kehitystrendit syntyvyyden ja nettomaahanmuuton kannalta muutu.

Suomen väestörakenne kielii onnistumisesta niin kansantaloudessa kuin kansanterveydessä, mukaan lukien perhesuunnittelussa. Samalla kehitys haastaa taloudellista ja sosiaalista kehitystä ennenaikamattomalla lailla. Koska Suomessa puhutaan paljon taloudellisista haasteista – joita en halua vähätellä – keskityn seuraavassa sosiaalisen kudoksen murrokseen, josta tiedämme vain vähän.

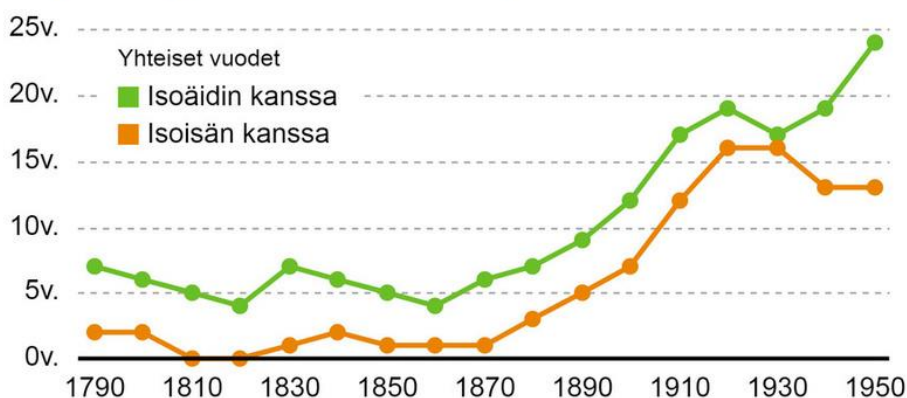
II Sukupolvien paradoksi

Kun puhtaan ikääntymisestä ja ikääntyvästä väestöstä, ajatellaan usein vanhoja ihmisiä. Väestörakenteen murros koskettaa kuitenkin kaikkia ihmisiä läpi elämänkulun. Yksilön näkökulmasta kyse on siitä, kuka hänet ympäröi eri elämänvaiheessa. Tove Janssonin klassikossa *Vem tröstar Knyttet?* (*Kuka lohduttaisi Nyytiä?*) Nyytti lähtee liian yksinäisestä kodistaan etsimään tuttavien, ystävien ja rakkautta. Kehen törmäämme tulevaisuudessa elämän matkalla, kenestä voi odottaa lohtua elämän kriiseissä?

Syntyvän lapsen näkökulmasta se perhe ja suku, johon hän syntyy, näyttäytyy hyvin erilaiselta kuin mitä se on ollut aiempina vuosikymmeninä. Elossa olevia isovanhempia on yhä enemmän. Tästäkin meillä on pitkiä aikasarjoja olemassa. Vielä 1700–1800-luvuilla suomalaisilla lastenlapsilla oli isoäiti elossa keskimäärin noin viisivuotiaaksi saakka, mutta 1950-luvulla syntyneillä lapsilla jo noin 24-vuotiaaksi saakka. Vastaavaan aikaan yhteiset elinvuodet isoisän kanssa kasvoivat 2 vuodesta noin 16 vuoteen. Vuodet, jolloin isovanhemmalla oli ainakin yksi elossa oleva lapsenlapsi yli olivat 1860-luvulla keskimäärin vain 12 vuotta ja isoisillä viisi vuotta. Vuosisadan aikana vuosien määrä kaksinkertaistuisi isoäideillä, ollen 1950-luvulla keskimäärin 27 vuotta ja yli kolminkertaistuisi isoisillä, ollen 16 vuotta. (Chapman ym. 2018, Väestöliitto 2018.)

Kuvio 3.

Keskimääräiset vuodet, jolloin lapsenlapsella isovanhempi elossa

Lähde: Chapman ym., FYPR Vol 52

Väestöliitto 2018 • CC-BY-4.0

Siten eri sukupolviin kuuluvat perhejäsenet ovat tällä hetkellä paljon merkittävimpiä kuin aikaisemmin – yksi tärkeä ulottuvuus jota ”hyvät elinvuodet” mittari (Kuvio 1 yllä) ei ota huomioon, vaikka ilmiö saattaa toki heijastua esimerkiksi koettuun onnellisuuteen.

Suomalaisella lapsella on tulevaisuudessa myös yhä useammin molemmat vanhemmat elossa. Sukupuolten välisen tasa-arvon lisääntyessä lapsella on myös useammin kaksi lasten hoivaan ja kasvatukseen aktiivisesti osallistuvaa vanhempaa. Niin äidit kuin isät ovat viime vuosikymmenten aikana lisänneet lastenhoitoonkäytettyä aikaa. Erojen ja uusperheiden myötä ja perhemuotojen moninaistuesssa hoivaavia vanhempia ja muita tärkeitä aikuisia voi myös olla enemmän kuin kaksi.

Tässä piirtyy tietynlainen sukupolviparadoksi. Toisaalta yhteiskunnalliset voimavarat käänsivät 2000-luvulla taitteessa suuntaa, ja valuvat ensimmäistä kertaa ihmiskunnan historiassa nuoremmilta vanhemmille. (Eläkkeisiin ja vanhusten terveysmenoihin kulkee työikäisiltä ja yhteiskunnalta enemmän varoja kuin mitä menee lapsiin ja nuoriin koulutuksen ja perhe-etuksien muodossa, Lee ja Mason 2011). Yhteiskunnallisten virtojen käännös haastaa monella lailla yhteiskunnallisten sukupolvien välistä solidaarisuutta. Demografinen muutos luo myös toisenlaisia sukupolvien välisiä jännitteitä, kuten esimerkiksi haaste liittyen demokraattiseen päätöksentekoon tilanteessa, jossa nuoret aikuiset ovat vähemmistö. (Iso-Britannian Brexit-äänestyksessä vuonna 2016 äänestäjien ikä oli puoluekantaa tärkeämpi tekijä.)

Toisaalta perhesukupolvet elävät yhä pidempään toistensa kanssa, ja heillä on myös vaurautta ja terveyttä tehdä eri asioita yhdessä (tavata, matkustaa, harrastaa, jne). Tämä tukee ja kehittää perhesukupolvien välistä solidaarisuutta. Tutkimuksista tiedämme, että vanhemmat sukupolvet haluavat tukea aikuisia lapsiaan ja heidän perheitään, ja että muun muassa rahallinen apu valuu ”vanhemmilta nuoremmille” tässä (ks. tästä Suomessa Sukupolvien ketju-tutkimus, Danielsbacka ym. 2013).

III Sosiaaliset suhteet ikääntyvässä väestössä

Ikääntyvässä väestössä ’vaakasuorat’ sukulaisverkostot vähenevät, kuten myös ’alaspäin’ menevät verkostot. Lapsilla on yhä vähemmän sisaruksia ja serkkuja. Lapsia saadaan vanhemmalla iällä (äidiksituloikä on nyt lähes 30 ikävuotta), mikä siirtää niin vanhemmuutta kuin isovanhemmuutta elämänselämyksessä myöhempään. Sen lisäksi on yhä korkeampi osuus niitä, joilla ei ole lainkaan omia lapsia. Siten aikuisilla on paitsi harvemmin lapsia ja lapsenlapsia, myös yhä vähemmän sisarusten lapsia ja heidän lapsia.

Tällä hetkellä 40-44 vuotiaiden naisten kohdalla noin joka viides ja miehistä noin joka neljäs ovat vailla omia lapsia. Lapsettomien osuus todennäköisesti kasvaa ainakin 2020-luvulla 2010-luvun syntyvyyden laskun seurauksena.

Perhe ja sukulaisuus nivoutuvat sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Tämä koskettaa erityisesti miehiä. Vähemmän koulutetut ja vähätuloiset miehet ovat se väestöryhmä, jolla on vaikeinta muodostaa pitkää parisuhdetta ja joka jää useimmiten lapsettomaksi tai kokonaan

perheettömäksi. Myös naisten kohdalla Suomessa on havaittavissa sama trendi: varsinkin viime aikoina lapsettomuutta esiintyy yhä enemmän vähemmän koulutetuilla naisilla.

Perhejäsenet ja sukulaiset ovat olennainen osa hyvinvointia. Erityisesti elämänkriisien aikana (työttömyys, sairaus, avioerot, asunnottomuus, jne.) sukulaiset ovat yleensä nopein ja vahvin turvaverkosto, jota yhteiskunnalliset palvelut sitten täydentävät.

”Vahvat” ihmissuhteemme auttavat myös tiedonsaannissa, neuvoilla, ja ”heikkojen” suhteiden luomisessa tuttaviiin ja palvelutarjoajiin. Myös hyvinvointivaltiossa perheenjäsenillä ja sukulaisilla on tärkeä asema esimerkiksi siinä, kun palvelua tai etuutta halutaan hakea, suunnitellaan muuttoa, valmistaudutaan leikkauksiin, jne. Miten tämä toteutuu vuoden 2060 perheettömien vanhusten kohdalla?

Perheiden ja sukulaisten tuessa on valmiiksi sosiaalista eriarvoisuutta (esimerkiksi vauraimmilla ja korkeammin koulutetuilla yksilöillä voi olla enemmän ”hyötyä” sukulaisuusverkostoistaan, koska siihen kuuluu useimmin muita resurssirikkaita ihmisiä). Nyt tämä eriarvoisuus näyttäisi heijastuvan myös määrällisesti: resurssirikkaimmalla on enemmän lapsia.

Miten sosiaalisen verkostomme murros haastaa esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalveluita tulevaisuudessa? Miten kaupunkimme, tai järjestötyön muodot, voisivat kehittyä tukemaan uudenlaisia läheisiä ihmissuhteita? Missä määrin läheiset ystävät voivat ja tulevat korvaamaan niitä tehtäviä, joita perhejäsenet nyt täyttävät, ja missä määrin palveluiden ja tuen tarve siirtyy kaupallisten yritysten tai uusien hyvinvointialueiden tehtäväkenttään?

Lähteet

- Chapman, S. N., Lahdenperä, M., Pettay, J. E., & Lummaa, V. (2017). Changes in length of grandparenthood in Finland 1790-1959. *Finnish Yearbook of Population Research*, 52, 3-13.
- Danielsbacka, M., Tanskanen, A., Härmäläinen, H., Pelkonen, I., Haavio-Mannila, E., Rotkirch, A., ... & Roos, J. P. (2013). Sukupolvien vuorovaikutus: Auttaminen ja yhteydenpito suurten ikäluokkien ja heidän lastensa elämässä.
- Hellstrand, J., Nisén, J., Miranda, V., Fallesen, P., Dommermuth, L., & Myrskylä, M. (2020). Not just later, but fewer: Novel trends in cohort fertility in the Nordic countries. *Max Plank Demographic Research Institute, Rostock, MPIDR-Working Paper*, 7.
- Lee, R. D., & Mason, A. (2011). Generational economics in a changing world. *Population and Development Review*, 37(s1), 115.
- Miettinen, A., & Rotkirch, A. (2012). Yhteistä aikaa etsimässä. Lapsiperheiden ajankäyttö 2000-luvulla. Perhebarometri. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E, 42, 2012.
- Reiter, C., & Lutz, W. (2019). Survival and Years of Good Life in Finland in the very long run. *Finnish Yearbook of Population Research*, 2019, 54: 1-27.
- Rotkirch, A. (2020) Syntyvyys ja muuttunut lastensaantimaisema. Teoksessa Kestävän väestökehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen ohjelma. Helsinki: Väestöliitto.
- Väestöliitto (2019) Isovanhemmat ja yhteinen aika. https://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/isovanhemmat-ja-yhteinen-aika/